

ERNST PENZOLDT, A HUMANISTA.

A háború élménye elpusztíthatatlan, mint a legtöbb egzisztenciális megrendülés. A lelkiállapotnak állandó feszültsége élet és halál közt, az élet sűrítettsége nyomon kísér később is, akár az étellel — megismertető, sebeket — adott gyerekkor. Néhány évvel a háború után a német irodalom is egymásután hozta a háború élményét feldolgozó regényeket, de az élmény jó-rossz lerögzítésénél vagy szépirodalmi feloldásánál többet nem nyújtott. Regények sora után is hatalmas élmény-massza maradt csak a háború, költői értelmezésével senki sem próbálkozott. Hans Carossa volt az első, aki magas világnézeti szintről kereste az élményekben a morális tanulságot, a magasabb humanista keresztény rezümét és eljutott egy előkelő világnézeti formuláig: az élet teljességét a testi veszedelmek sárkány-torkából is ki kell és ki lehet rabolni. Carossa megmaradt végig az első személyű naplójegyzet kereteiben, sajátos műfajában, Ernst Penzoldt, aki Carossa etikus nyomain, magasan humanista hanglejtésével nyúlt másodiknak a háború mélyebb értelmezéséhez, eleinte szigorúan tartotta magát a regény műfaji kereteihez.

Ernst Penzoldt velejében humorista, aki az életet csufondárosan nézi, mert mindenestül megpróbálta bajait-javait. Szobrásznak készült, verseket írt s mint az erlangeni egyetemi tanár fia, benne élt a kultúra választékos levegőjében. Közepes, elvonult életszemléletű versek ezek, a később-írtak se jelentősebbek, a költő Zweig és Carossa hideg modorában, klasszikus nyugalommal és magatartással. A háború nagy szakadást jelent életében: a szobrászt elnyomják benne a tornyosuló élmények, az író ellenben felszínre segítik. Egyideig nem nyúl a formáló-fához és a tollhoz sem, s amikor végre megint dolgozni kezd, már prózát ír, novellát és regényeket. Mesterei vannak a prózában, Eichendorff például és a romantikus német novellisták, akikben elsőnek jelentkezett a modern próza forma- és témaromboló szabadságharca: az irreálitás, a tudat alatt rejtőző én felé való fordulás. Ami bennük mese volt elsősorban és önkénytelen, Penzoldtnál — nyilván angol hatásra is — már ürügy az iróniára és korlátlan lehetőség a játékra. Carossát a vallás humanista állásfoglalása felé vezette a háború, Penzoldt az antik derű és az esztétikum világnézeti közömbössége és emelkedettsége felé.

A háború elsődleges, témában és hangulatban irányító élménye még sokban közös a huszas évek végén divatozó front-regények nyers élményanyagával, kulisszáival első regényében. Egy háborúban mindkét lábát elvesztett «törpe» históriája ez — innen a címe is: «*Der Zwerg*» — aki a magasból lekerül a földre, az egészségesegek és épek életéből és problémáiból a nyomorékok közé. Kesernyész, résztvevő derű, a háború megrázó eseményeinek inkább visszaadása mint kommentálása: ennyi ez a könyv. A valótlansággal való kacérkodás, a kötetlenebb regényforma felé való tapogatózás, az író nyilvánvaló részvétele művének alkotásában, az alkotó személytelenségének feloldása: Ernst Penzoldt első regényének ezek a homályosabban jelentkező, de észrevehető írói tulajdonságai második regényében fokozódnak. Iróniája is erősebb lesz, a belső írói problémák is sűrűsödnek, a téma pszichológiai föl-

vetésében már erős lépést tesz a nyugateurópai regény újdonságai, a játék és a valóság fölé való emelkedés felé. A tizenharmadik század közepén játszódik a *«Der arme Chatterton»*, s hőse az újabb angol irodalom egyik különös alakja, a csodagyerek Chatterton, aki Rowley néven, mint középkori szerzetes írta verseit. Babits irodalomtörténete ír érdekesen magyarul erről a zseniális «hamisítóról», akinek én-hasadása a legérdekesebb pszichológiai és irodalomtörténeti problémák egyike. Chatterton nagyszerű ürügy a valóságúságában is valószínűtlen írói játékra. A kicsit literátor mesterkedés, amely szívesen avat be az alkotás műhelytitkaiba, az anyagnak szinte négy szemközti megmunkálása, a műből néha még dilettáns kedvességgel kipillantó író önmagát-mutató jelenléte, általában a «docti sumus» jelszóval az elvontság, a realitáson-túlihoz való közeledés kitűnő helyet adott Penzoldtnak társai között, még a weimari Németország éveiben is. És Penzoldt illeti is a Thomas Mann szellemi vezérlete alatt álló temperált légkörű német irodalmi életbe: minden lokális íz hiányzik belőle, a szellemnek elsősorban egyetemes és csak azután német megnyilatkozásait kutatja, humanizmusa tartózkodó, politikától mentes, legjobb iskoláról tanuskodó és ebben a könyvében is mutatja már későbbi problémáját, — a szép, a maga istenségéért való szép kultuszát. Viharos díszletek a «törpe» históriája körül, egy veszekedett világ égzengése, — pontos angol levegő, hibatlan irodalomtörténeti kellékek a szegény Chatterton történetében: és mégis az irreálitás, a szegényes és üres ténylek fölé való emelkedés, a lehetetlen és váratlan, az «action gratuite» föltűnése a maradandó, a jellegzetes bennük. A kezdő német regényíró már akkor szorosan illeszkedik az európai irodalom kötelező literátor-hangulatába, a kezdő német regényíró már akkor szemelláthatóan írástudó.

A bujkáló derű, amely kesernyességgel vegyes, a kacsintó literátor hajlandóság, a formával nem törődő merészség: következő, osztályozhatatlan könyvében, — amely elég fejtörést okozhatott az osztályozni szerető német kritikának — csak erősödött és mindjárt szinte végletes lett. Furcsa história ez a *«Die Powenzbande»* egy kisvárosi garaboncás társaságról, apáról és fél-tucatnyi gyerekeről, akik válogatott csínyekkel, kópéságokkal, a családi összetartás háborúban-békében egyformán heves vitalitásával fordítják maguk ellen a társadalmat és csiholják ki a semmiből a családi házat, az öreg Powenz álmát, a gyerekek köteleességét. Nevettető kalandok sorozata ez a könyv, — mintha a Max und Moritz tréfacsinálója örködné a kalandok fölött — és már bevallottan nem regény, hanem egy kis kokettériával: *«Zoologie einer Familie, gemeinverständlich vorgestellt»*. Penzoldt literátor ingyenkedése, — a nevetetés érdekében elsősorban — előtérbe lép, bájos és irónikus nagyképűséggé tesz. Magára veszi a német tudományt-népszerűsítő írók modorosságait, tucatnyi előszóval, utószóval, forrásmunkák jegyzékével, lábjegyzetekkel és regiszterrel és így mondja el a tanulságosnak beállított rosszmájú szatírát. Kifordítja a Powenzek garázdálkodásának örvén a polgári társadalmat, könyve — és hősei — a betokosodott előítéletek, morálok ellenében a lehetetlen, a váratlan, az érzékeken-kívül-eső apológiája és akár Garnett «állat-regényei», az egész egyetlen hatalmas action gratuite. A Powenzek csínyjeivel még egy halavány, idilli novellában is megismertet. Az *«Etienne und Luise»*, ez a kisebb elbeszélés, amely olyan karcosan keveri az érzelmességet a nyakatekert humorral, a háborús ellenségeskedés paródiája, az érzékekben és értelemben jelenlevő békevágy — ezzel később legfontosabb regényében foglalkozik — hirdetése.

Mindazt, ami eddig kísérlet vagy képességeivel való játék volt, teljesebben, vakmerőbben mutatja a német uralomváltás utáni első műve, a *«Kleiner Erdenwurm»*. A történet akár Dickensé lehetne, — persziflázásban. Egy szegény-gazdag kisfiú árván marad, megkezdí kalandos gyerekeit, amely csupa szökés, csupa játékos lázongás, — ez a kisgyerek az örök-szökevény germán vándorok paródiája lehetne. Szökései körül dickensi környezetek: egy aggok menhelye, egy bogaras könyvkereskedői otthon és üzlet, gótikus városok és tájak. A kisfiú él és szöki, élményt élményre halmoz, de csak kettő marad meg benne erősebben, egyéniségébe kapaszkodva, Penzoldt legbensőbb lírája: az antik szépség humanista ideálja és a végső emberi kérdésekig rántó háború. A kisfiú él és valószínűleg nő is, — Penzoldt azonban nem törődik az idővel, mellékesre fogja és ellenőrizhetetlen technikával, halványan emlékezve csak a woolfi és prousti technika időt-mulatató fogásaira, viszi el gyerek-hősét a férfikorig és a háborúból visszatérő kísértetig, aki elindul gyerekkora tájaira. Az idő elmúlt, nem láttuk, akár a valóságban és az idő lassú, észrevehetetlenül érzékeltetett felgöngyöltése Penzoldt írói eszközeinek saját, példaktól független varázslata alatt történt. Német regényíró, aki egy könnyedséget, skrupulus-nélküliséget kívánó formai újítást vállal és mindezt módszerek, elméletek nehézsége nélkül teszi, — ritka jelenség s Penzoldt nyilván az egyetlen ma, aki a németországi német irodalomban utolsó ízéig vállalni tudta — mert képességgel vállalhatta — a nyugati regény újodtságait.

A műfaj és forma határai egyre jobban szétolvadnak, körvonalaiik is alig látszanak a *«Der dankbare Patient»* különös, lazán összefüggő darabjaiban. A kötet nem más, mint egy unatkozó beteg, — az író maga — följegyzései, novella-vázlatok, reflexiói, emlékezései, melyek különös élességgel fordulnak a háború felé. Kórház és harctér érthetően asszociálódnak, Penzoldt a mindennapos halálán edződött íróvá és figyelemreméltó, amit a halálról és a szenvedésről és ezek fölött az elpusztíthatatlan életről mond. Szenvedni a háborúban tanult meg és amikor megtanult szenvedni, lassan a szenvedés kíváncsisága, várakozása lett alaphangulata egyéniségének. A tanulás az egyformán végiszzenvedett és végigörvendett élet nagy, boldogító egységéről, amelyre a háború tanította meg, mélyrejtve van itt is, de az utolsó oldalon csendül csak meg a penzoldti hang különös, tréfás-komoly zenéjével. A forma már illuzórikus, meghatározhatatlan, az emlékezések ide-odacsapongók, mese és mondanivaló az asszociációk szabad hullámjátékára van bízva, — az egyetlen összetartó anyag az emlékező személye, akár a Powenzok történetében minden laza csínyüknek a házba torkolló értelme, a kisgyerek történetében a láthatatlanul növekvő idő. Az író magatartása egyre passzívabb, egyre elvontabb lesz s talán nemcsak belső érés eredménye, hogy visszavonul a kortól, amelyben él s amely valószínűleg mást kívánna tőle, mint azt, hogy az elvontság erősödése mellett műveiben elsorvadjon lassan a valóság egyébként is gyenge szála.

Az elsorvado valóság éphogy keretet ad az *«Idolino»*-ban az elvont mondanivaló illusztrálására. Penzoldt itt nem vesz féket magára: a történet bizarr, a jelképek mélyre ásottak, a mondanivaló szinte szímfónikus összefoglalása mindannak, amit előző könyvei bátortalanabban, kevésbé végig gondoltan mondtak. A történet fantasztikus fordulatai már nehezen követhetők, a kompozíció széthullik, a meseszálak önkényesen kapcsolódnak a történetbe és önkényesen hálnak is el: a könyv — Penzoldt elbeszélésnek

nevezi — az uralomváltáskor német földön maradt irodalomnak legmerészebb és legjelentősebb kísérlete. Idolino — a híres szoborról nevezik így barátai Hans Vetterlét — egy korán öngyilkossá lett fiatalember, aki személyében képviseli a szépség teljességét. Idolinóban a szépség földöntúli adomány, valami ami elviselhetetlen és megzavaró, mint minden tökéletesség. Szépségének terhét, testi és esztétikai tökéletességének javíthatatlan befejezettségét nem tudja elviselni, — szépsége megöli, sötét hagyományt teljesítve be. Szépsége rajongó táborát növesztett körülötte, köztük egy hóbortos, nagydarab szobrászt, aki benne találja meg minden művészi alkotás teljét, az elérhetetlent, amikor már holtan, a hullaházban, ahol halotti maszkot készíttetnek róla, megismeri. Nem tud belenyugodni a tökéletesség, a megtestesült szépség pusztulásába, legalább felkutatott életében magáénak akarja tudni Idolinót. Nyomozni kezd élete után, rá is akad, de ez az élet nemcsak Hans Vetterléé, Idolinóé, hanem csak harmadik szakasza egy rejtélyes eredetű életnek. A faluban, ahol a fiatalember apja született, legenda járta egy angyalról, aki az öreg Vetterle egyik ösét kísérte a magasban, a többiek számára láthatatlanul. Egyszer valaki lenyilazta a láthatatlan angyalt, aki holtan, most már mindenki szemével láthatóan bukkott le a földre. Az angyal, — a szépség és békeség, — üvegkoporsóban a templomban fekszik azontúl. Ekkoriban születik meg az öreg Vetterle, Idolino apja, aki csodákat lát, jóstehetsége van, akit angyal véd épúgy, mint azt a régi fiút, s tehetsége arra szólítja, hogy a tiszta békét hirdesse az embereknek. Vállalkozása azonban nem sikerül s elveszti egyik rajongó hívét, egy fiút, akit egy csetepatéban úgy találnak szíven, mint az angyalt. Az öreg Vetterle nem viseli el a kudarcot, elvándorol a faluból és fia már a városban születik meg. Idolino az angyalnak és a szívenlőtt rajongó hívó fiúnak, — aki tisztábban viselte szívében a béke eszményét, mint az öreg Vetterle — hasonmása, a megtestesült szépség, minden, ami hasonmásaiban csak részben volt meg, benne megvan testben-lélekben teljesen. S épp ezt nem tudja elviselni, szívenlövi magát. A seb, amely a szívet ölte meg egy és ugyanaz az angyalban, a rajongó fiúban és Idolinóban. A béke és szépség meghal benne, ahogy meghalt bennük is, ezen a béke nélküli és szépség nélküli földön. A történet, — amely maga is nehezen kibogozható, — ennyi: az írói játék netovábbja, a halmozódó action gratuite. Fordulataiban Ernst Penzoldt egész írói és emberi magatartása benne van. Mély bölcsessége, amelyet a háború mélyített ki, — a tragikus történeten végigvonuló szabad szemmel is látható iróniája, — a megmunkálás klasszikus tisztasága és nyugalma — s a szépségnek, a tökéletességnek, az egészen áthullámzó sajátos melankóliája — óhatatlanul a «Tod in Venedig» írójának akcentusára emlékeztet. Nincs is senki a német irodalom Németországban élő utánpótlásában, aki a fiatalok közül egyszer Thomas Mann helyét több joggal betölthetné.

Thurzó Gábor.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.
